

TAP T

170645

9

2

9

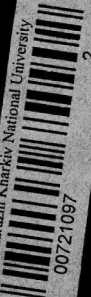
5

Δ

B

У

V.N. Karazin Kharkiv National University

00721097 2

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
ІНВ. № 170645

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

68

ОВА

H

A

R

T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»
REDAKTIRT VON: I. MYKYTENKO, I. KULYK, W. KORJAK,
P. USSENKO, M. DOLENGO, I. KYRYLENKO, W. JURYNETZ
STAATSVERLAG DER UKRAINA. MAJ 1929

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. МИКИ
ТЕНКО, І. КУЛИК, В. КО
РЯК, П. УСЕНКО, М. ДО
ЛЕНГО, І. КИРИЛЕНКО
В. Ю Р И Н Е Ц Ь
Д Е Р Ж А В Н Е
ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н И
1929 ТРАВЕНЬ

№ 5

68

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому
репертуарі“ та інших по-
казчиках Української Книж-
кової Палати

Обкладинка художника
А. Страхова

Перша друкарня ДВУ
ім. Г. І. Петровського. Укр-
говліт № 22/жб. 8/II. 1929.
Замовлення № 1110. Тираж
1.500 примірників

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ
ТРИПІЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ*

ГЕРОІКА

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Перша рота складалась з бандитів
Банди Григор'єва, що перейшла
На бік Радвлади... Чортові діти!
Бісові душі сиділи в тілах!

В них ще жили лісові звички,
Стихія, розмай - вітри степові
І холодок смутної кринички
Під довгими пасмами хмурих вій.

Рота не слухала команди,
Пила самогон з баклажок тугих...
Банда мусила йти на банду
Й нищити ворога в пень до ноги.

Банда мусила йти поруч
Загону угорців і латишів
І комсомольців, що рушили гору
Важчу ніж гори людської душі.

Перша рота зірвала зірку,
Червону зірку далеких комун...
Комсомолец ображений скривився гірко
І не знав поскаржитися кому.

* Див. „Гарт“, № 4, 1929.

Він був молодий і йшов на загибель
Тільки тому, що червона зоря
Така ще далека, близько ніби
Світила на ріки і на моря.

Тепер вона під ноги впала.
І топтав учорашній бандит
Бортами підборів, приклада сталлю
Аж очі, рачки лізли з орбіт.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

I

Через яр,
Через тин —
За верстою
Дві версти...
Аби голову
Та
Звістку донести!

Восьмеро коней
Панахало шлях,
Ахало
І рвалось
Віття на дубах.

Рвались перелякано
На дубах гілляки:
Восьмеро

коней

шлях

панахало!

Через греблю,
Через тин —
Аби голову
Та звістку
Донести!

II

З них кожний ніс життя і думу
чорну,

Як грива майже мертвого коня,

Про те, що день згорить

І землю ніч обгорне

Й ніколи більш

Не бачити їм дня...

Не бачити,

Не чути,

Не горіти,

Не рватися серцями у боях —

Неначе вибухами ультрадинаміту,

А лише

З коней падати на шлях...

Ми не впадемо!

Тримаймося за гриви!

Повітря шарпаймо,

Як хвилі корабель...

Який щасливий,

О, який щасливий

Хто зрить життя

В обличчя

Хоч рябе!

III

Підлетіли до загону

Рештки ескадрону...

Гей, червоні!

Ой, червоні,

Поморені коні...

Пада з коней мило —

Так їх потомило:

Банда Зеленого

Ескадрон розбила.

І десятка з ескадрону
Вже не набереш ти...
Ось нас восьмеро, червоні,
З ескадрону решти.

У Трипіллі
Трупи білі
Покотом лежать...

У Трипіллі
Трупи білі
І зелений жах.

У Трипіллі
Жах підводить
Чорні хмари вій —
Не спиняти вам походу...
Сурмачі, ревіть!
Рвіть блакить
На довгі смуги,
Бийте в барабан...

Гей, яруги...
Ой, яруги,
В яругах туман!

Дай туман
Яром
Котиця,
А нам
Жить краще
Хочеця...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

I

Комсомолец
З першої роти
(Невідоме його ім'я)
Від зушання й турботи
Не зів'яв.

Він прийшов
До товариша
Ратманського.
Я, каже, з базарища
Огаманського.
В мене, каже,
Зірвала зорю
Зграя
Лютих звірюг...
Треба їм
Прочистити мозга,
В тій моззі
Грузне нога.
Не мозга, каже, чорт-зна-що...
І комсомолец пішов.

II

Ратманський —
Революціонер і скульптор,
Надхнений артист
Мистецтва революції,
Піднесений служба
Чинного культу
На мить
Закам'янів у муці...
Тільки на мить
Йому
Защеміло образою
І вже —
розчавлено.
Ще поборемось
ми,
Ще позмагаємось,
Чертова дичавино!

„На дні моїх споминів, десь там у найглибшій глибині горить огонь. Невеличке огнище неблискучого, але міцного огню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі“...

І. Франко

З моїх дитячих літ через усі сторінки мого життя несую в собі багато-багато згадок, що так яскраво виринають у моїй пам'яті.

Батька свого я зовсім не знав, я ніколи не знав свідо́мо його песто́щів. Але чомусь я часто в житті своєму згадував і згадую його блискучі очі, чорну бороду, колючі вуса та високий гладенький лоб.

Я бачу себе в куценьких полотняних штанах — блакитна латка на коліні — із синьою стьо́жечкою, що нею застібнула білу сорочку моя бабуса, коли я вперше без матері прийшов до неї в гості.

Коли мені було вже дев'ять років, мені дуже хотілося до школи. Так заздрісно було дивитися, коли морозними ранками хлопчики й дівчата з білими торбинками бігли вузенькими вуличками нашого села до школи, що її цього літа мазала й моя мати. Пам'ятаю — школа стояла такою білою-білою, мов цвіти кучерявих акацій, що обступили її. Тоді, коли мати мазала, саме рясно вкрились ці акації знайо́мим цвітом. А тепер срібний іней на голих вітах зробив їх такими чудернацькими, а школа була подібна до синяво-білого снігу, що лежав великими заметами біля низеньких вікон нашої старенької згорбленої хати. До школи приймали ніби всіх. Та не всі до неї ходили. Ходили тільки ті, в кого були батьки, чоботи і тепла одежина.

А в мене не було ні батька, ні чобіт.

Моя мати дуже берегла свої чоботи. Та все ж, сідаючи за прядку, що коло неї вона, бувало, сиділа цілими днями й ночами, мати давала мені свої чоботи, щоб я погуляв. І звичайно щоразу я діставав од неї наказа не сковзатися та не бігати: „Подереш, каже, чоботи, такий-сякий, то знатимеш“...

Найбільше приваблював мене отой галасливий дитячий гурт, що висипав із школи по закінченні навчання.

Завжди, бувало, розпитую я школярів:

— Чого вас сьогодні навчали?

— Вірші і співи під скрипку.

— Які вірші?

І хтось з найменших виймав з торби книжку і читав мені „Птічку божую“, а на другий день хтось інший знов ту саму таки „Птічку божую“.

Так я і вивчив її „наізуз“, як казали школярі. Вивчив іще й байку „Мартишка і очкі“. Мені дуже ця байка подобалася. Хотілося побачити „Мартишку“, побачити, як це міряє Мартишка окуляри, на хвіст надиває. Я з цікавістю дивився на малюнок школярської книжки, і було мені дуже смішно. Наша попадає теж ходила в окулярах. Вона була гладка, жирна. Як іде побіля нашої хати, а мати пряде біля вікна, плює між пальці, виводить тоненьку нитку, та як побаче попадю та й прокаже тихенько так, щоб я не почув:

— Оце ще бісової віри млин!

А я так майструю собі щось, ніби й не чую.

А вона й справді нагадувала млин. Надягне на себе „бурмус“, це всі ми знали, що тільки попадає ходить у „бурмусі“, якось руки розставить, повернеться на одному місці поволі, поволі. За це її й назвали „млин“.

Мені дуже хотілося назвати її мартишкою, тому що вона в окулярах. Одного разу так просто і сказав матері:

— Їй - право, попадає — мартишка.

— Щоб вуха мої більш цього не чули!

12 Нагримала на мене мама. І я стиснув у собі сміх і більше вже при матері не називав попаді мартишкою, хоч завжди її окуляри викликали в мене це порівняння.

Бруньки яблунь, груш залиті медом. Горобці цвірінькають на вітах, на дереві. Наша невеличка річка Тясмин розлилася в широку. Я буду довго пам'ятати цей день, бо він був для мене найдорожчий. Сьогодні я надів біленьку сорочку; мати так старанно викачала її дубовим рублем. Сорочка була така легенька, така біла, мов сніг.

— Ходімо, сину, тільки шануйся, слухай, як раніш слухав, бо це вже не біля коней. А вивчишся, збудуємо невелику кузню. Будеш робити рогаці, кочерги. Он, дивися, Шай приїхав у село, збудував собі кузню, а зараз вже й хату має, і всі його поважають.

Я часто гуляв біля Шаєвої кузні, збирав обрубки. У кузню Шай не пускав, а коли ми й заскочимо бувало, то Шаїв син Сьомка кидав гарячі гайки на підлогу й ласкавим тоном казав: „Візьміть на швигапки“.

Не раз пекли ми руки. І більш не брали вже навіть холодних, коли вони лежали на підлозі.

І ось сьогодні я перегорнув першу сторінку мого життя.

Іду я тепер понад кузнями, і це невеличке місто здається мені таким великим, могутнім, раніш я лише чув про місто, чув про наше маленьке місто, знав, що десь далеко-далеко є великі міста. Тепер це саме, знане лише із випадкових слів, що інколи долітали до мого слуху, місто я побачив на власні очі. Будинки високі, довгі, зелені, червоні. Все інакше, і немає таких соломою вкритих хат, як у нас.

Дивно було, що до мене ніхто не хотів здоровкатися. Мати мені часто говорила:

„Будь увічливий. Коли проходиш селом чи полем і зустріваєш людей, поздоровкайся з кожним. Коли питають, чий ти, скажи. То ж хороше чути, коли хтось скаже,

що у мене син не босяк, не розбишака, хоч і безбатченко“.

Я гадав, що мене і тут питають, чий я, і тому я здоровкався до всіх, але ніхто не звертав на мене уваги і не відповідав мені. У моїй уяві мимоволі виринули оті неусвідомлені мною, але чвані від матері, як страшна образа і ганьба, оті двоє слів: „Безбатченко й босяк“.

У великому дворі стояли нові вози, бігали замурзані хлопчики і ходив якийсь товстий дядько з широкою бородою, в чорному з пружиною кашкеті. Очі його нагадували чищену цибулю, а ніс, як мерзла картоплина, лежав на широкому обличчі. Під густими сивими бровами мені цей ніс здавався таким страшним! Я мимоволі притулився до матері і мені хотілося сказати: „Ходімо звідси“. Але дзенькіт молотків, нові вози, жваві розмови замурзаних хлопців мене притягали до себе.

Мати підійшла до страшної людини з широкою бородою, а я з цими хлопцями - односельчанами провадив свою дитячу розмову. Ми завжди були вкупі — і в роботі, і після роботи. Ніхто не знав, про що ми говорили, що ми думаємо, із чим ми криємося від усіх інших наших товаришів і дорослих робітників кузні.

Перше, що нас зближувало, були, звичайно, наші гіркі, повні образи переживання в кузні.

Пригадую, як зблід мій товариш, коли хазяїн за те, що він косо повернув дірку у сниці, раптом ударив його залізним аршином. Він зігнув плече, очі йому заблищали безсилим гнівом. Я аж забув, що в мене в руках терпуг... В отерплі ноги вдарили колючки. „Сьогодні його, а завтра мене“, закрутилися думки у жовтий дим над гарячим горном...

А однієї темної ночі ми з ним покинули свого страшного хазяїна і подалися до залізниці аж за 20 верст.

Я дав матері обіцянку, що буду слух'яний, що збудую кузню, буду робити рогачі й кочерги, зароблятиму. І ось тепер я, непокірний син, у цю синю ніч покинув хазяїна і пішов шукати шастя невідомо куди. Згадки

14 про матір не могли погасити дитячої мрії про щось невідоме, про якесь нове життя. Шкода було лише майстера Сені, що так співчував нам.

Перший раз я побачив залізницю. Перший раз я відчув був якусь тривогу над тривогою.

Замучені бійками, ми не хотіли більше мучитись і на горячій печі в майстерні ми тихесенько приступили до намічення нашого пляну.

„Підемо до залізниці, а там будуть проїжджати салдати, попросимося у потяг і підемо на війну“.

Хазяїн домовився з матір'ю, що я буду у нього три роки. Три роки він мене одягатиме, три роки вчитиме.

Проклятий той день, коли я побачив вперше цю страшну людину з носом, що нагадує мерзлу картоплину.

Я став за хлопчика у кузні, у цій страшній школі новаків.

Хазяїн тільки з нас і жив.

У кузні, що мала чотири горна, я за місяць чудово знав назви всіякого струменту, бо коли вперше потрапиш до такої невеликої майстерні, де п'ять або шість учнів, три-чотири майстра та десяток підмайстрів, то там швидко привчають до струменту.

Я пригадую: тільки наділи мені новенький фартушок, зайшов я у кузню, і от один недотепний учень Петька, що кінчав своє навчання, зробив зі мною те, що зробили і з ним, коли він так само сором'язливо у новенькому фартушку, як і я, переступив був оцей чорний поріг.

... Квач. Ви знаєте, що значить квач?

Це на такий довгий залізячці, там, де беруться руками, загнутий бубличок, а далі ціла куча ганчірок. Квач умо-чають у воду і приливають ним вугіль у горні, щоб зверху не дуже горів. Оцей малахольний Петька, як я потім дізнався, не зі мною першим проробив отаку капость брудним квачем. Робиться це дуже просто. Умо-чають квач у воду, потім викачують його у брудний пісок і вимазують ним твій новенький фартушок.

— Інших і по пиці ляпали, й тебе хотіли,— сказав мені Петька після цього,— та роздумали, кажуть, що ти сирота.

Хто їм сказав, що я сирота? Я цього не любив. Який я сирота, коли мені вже чотирнадцять років! Певно це той розляпав, що, зустрівши мене у дворі кузні, назвав мене якимсь чудернацьким словом „землячок“.

Я був просто обурений.

Чого я йому здався землячком? А може це так дратують тих, хто приходить із села до міста, щоб стати майстром?

Мені лишалось тільки мріяти про те, що через рік я вже не буду оцим „землячком“, а буду ковалем.

У нашому місті стояли салдати і на майдані ми бачили хлопчиків у сірих шинелях, погони сіренькі, обведені скрученим шнурочком.

Всі говорили: „Це добровольці, вони на війні найпотрібніші, їм легко пробратися до ворога, взяти про все, розповісти своїм, а за це їх одягають та ще й нагороди дають“.

Нам нагорода не потрібна.

Ідучи до залізниці, ми совсім про це не думали. Ми боялись хазяїна.

— Ну, а як не візьмуть нас у салдати, куди ми дінемося?

Мій товариш запевняв мене, що зможемо перебути два дні у його тітки, що десь там живе в якомусь селі.

Ми прийшли до невеличкої станції, де не було жодного вагону. Та ми собі й не уявляли, які вони мають бути.

Я думав собі: яка це може бути залізна дорога? Я думав, що це просто шлях, викладений залізом, і бігають по цьому шляху якісь великі вози, що їх тягне парою. Паровика я бачив. Я їздив у млин з дядьком і заглянув був у щілину, де стоїть якась залізна діжка на колесах, а на ній різні дротинки й гачки. І це все шумить, крутиться. Я ще тоді подумав: оце мабуть оці паровики

16 і тягнуть оті страшенні вози. Розпитувати когось про це не наважився, та що тут розпитувати — залізна дорога та й все.

Як же ми були здивовані, коли побачили паровика, довгі рейки!

Ми довго боялися підходити. Посідали на холодній траві й сиділи мовчки, дивилися на далекий синій ліхтар.

І всі наші думки й мета ніби пропали.

Товариш процідив:

— Давай вертатися назад...

„Ех ти, вояка!“ — думав я собі, а сам радий був, що він це висловив перший.

„Ну, куди ми підемо, кому ми потрібні, та коли ж прийдуть ті вози?“

Через декілька хвилин біля тієї станції якась чорна постать пронесла ліхтар, заграв хтось у ріжок і зда- лека було видно трое вогняних очей, що наближались до станції. Ми одійшли ще далі від дороги й чекали, поки під'їде оця парова машина, щоб хоч глянути на неї. Не зупинилася машина, не роздивилися ми її вночі. Бачили тільки, як пролетіли сорок хат на колесах, а у хатах світилося і видно було людей. Ці хати бігли кудись холодними рейками чарівного залізного шляху.

Так розвіялися наші мрії біля довгих рейок чарівного шляху. І повернулися ми до страшного хазяїна, до залізного аршина — ковтати чорний дим та шепотіти наші розмови на гарячій печі хазяйської кухні.

Ми нікому не призналися, де ми були, хоч і хазяїн, і наші товариші кілька день випитували у нас.

Тепер залишилось одне: тільки вчитися міцно тримати молоток, терпіти, терпіти й терпіти.

Шай казав: „Не косю і не возю, а так: стук, гряк і — п'ятак“. Я теж не буду косити і возити, бо землі у мене немає. Я буду справжній коваль і не буду я старих возів ремонтувати, як ото Шай, я буду нові робити. В місті ж роблять, а чому ж у селі їх не робити?

Але скоро я забув про „стук, гряк“ і викинув із голови дурну думку про власну кузню.

Майстер, дядя Сеня, підчас сніданку спитав був так якось щиро, щиро, як батько... І знову виринув у моїй згадці образ батька з блискучими очима, чорною бородою, колючими вусами та гладеньким лобом.

— Скільки тобі років?

— Чотирнадцять.

— Хтож тобі порадив піти до кузні? Тобі вчитися в школі треба. Ти письменний?

— Ні.

— А чого ж ти не вчишся?

Я коротко розповів дяді Сені, чого я не вчуся, але мені дуже хотілося показати, що я щось знаю. А що я знаю? Знаю вірши „Птічка божая“ і байку „Мартишка і очкі“.

Хіба розказати дяді Сені оці вірші? Ні, не розкажу. Він скаже: — Абетки не знаєш, а вірші знаєш. — І я вирішив слухати тільки те, що мені буде говорити дядя.

— Лаяли мене батько й мати, от здуру й одвели до міста і вже тридцять років у чужой квартирі, з чужим молотком, а думав, як і ти, кузню на селі збудую. Кузню збудувати не довго, а ти знаєш, скільки коштують струменти?

І розповів мені дядя Сеня про струменти, ковадло, міх, молотки і наказав такого, що аж страшно стало.

— Багато треба грошей! А ти їх колись заробиш? Я двадцять п'ять год заробляю, а ось зима іде, дров ні за що купити. Який вас дурень у шию гонить? Та ще хоч би йшли на якусь легшу роботу, а то, поки мале, загубить здоров'я, а тоді й росте, як погана печериця.

В нашій кузні був один підмайстер низенький, згорблений, у зморшках, кволий, виснажений, він так нагадував печерицю. Дядя Сеня колись розсердився був на нього, як шини натягали, так його печерицею і назвав, а потім просив вибачити і довго після цього стояв сумний біля горна.

18 Дядя Сеня ніколи не лаявся, як інші майстри, а коли когось образить, то обов'язково вибачиться. Його дуже любили учні. Він був як батько. Попадало підмайстрам, коли з них хтось посилав нас за потиличною оправкою. Крикне хтонебудь:

— Подай потиличну оправку!

От хто ще не вчений, бігає, шукає потиличної оправки, а його то той, то той по потилиці. Оце така потилична оправка. А то ще була і сторчова оправка:

— Іди візьми у нього сторчову оправку.

Підеш, а він як дасть, так сторч і полетить.

Все це робилося лише тоді, коли в кузні не було дяді Сені. Правда, жалітися дяді Сені не можна було, бо заклують. Ну, а як побачить на власні очі ці „оправки“, то тоді нагорить. Він усім пригадає, як то воно було, як вони самі були учнями,— чи дуже їм подобалися „оправки“.

Ці розмови ніяк не перешкоджали праці. І за розмовами безперервно цокали молотки та хрипіли шкіряні міхи. Наш хазяїн сам не працював, а цілий день ходив бувало пішоходом біля свого ганку, заклавши якось руки за спину, перебирав пальцями і так цілий день. Він дуже не любив, коли у кузні хтось пісню заводив, або мугикав собі під ніс біля якоїсь роботи; підходив, сердито кидав:

— Там де пісня, роботи немає!

Дядя Сеня дуже рідко співав і співав таких сумних пісень, що ми, малкаші, що нарізали гайки, кидали свої розмови і тихо за роботою слухали.

Найчастіше дядя Сеня співав — „Измученный, истерзанный наш брат мастеровой“.

Сьогодні хазяїн якийсь особливо лютий. Я знав, що він програв учора багато грошей в офіцерському клубі, куди він кожного вечора ходив грати у карти.

Зимою ми спали на кухні. Через кухню повертався пізно хазяїн, стукав у двері. Хто перший з нас почує —

мусив був летіти відчиняти йому. Коли він виграє в карти, обов'язково дасть п'ятака. Вчора він дуже здорово стукав у двері, хлопці так міцно спали, що ніхто не чув. Я прокинувся від дзенькоту вікон, побіг до дверей. Тільки я повідчинив двері, як хазяїн ударив мене по потилиці, вилаявся брудною лайкою.

А сьогодні він бігає по двору, до кожного чіпляється й на мене вже кричав. Хотів я сказати дяді Сені:

— Не співайте, сьогодні, бо хазяїн дуже сердитий, — та не зручно було говорити, бо дядя Сеня завжди робив вигляд, що він нікого не боїться, та чого йому боятися, коли він найкращий майстер у нас і зараз так багато замовлень, що навіть ящиків на хургони ми не оковуємо, хоч робота ця дуже легка, а хазяїн оддає їх на сторону і другим кустарям. Та хіба можна, щоб у такі гарячі часи дядя Сеня боявся хазяїна?

Хазяїн переступив через поріг, мовчки кинув на Сеню злісний погляд, — пісня тому завмерла, обірвалася. Але хазяїн раптом закричав не своїм голосом:

— Геть!

Ми всі полякалися. Я думав, що він нас вижене усіх, бо він не раз говорив:

— Усіх вижену, майстерню закрию...

Цю погрозу ми чули найчастіше вночі. А вночі ми дуже не любили працювати.

В кузні холодно, лампи горять погано, а кузня неодмінно мусить бути відчинена, бо хазяїн до 12-тої години ночі ходить по двору й дивиться в кузню через розчинені двері, як хто працює і що робить.

Дядя Сеня почув слово „геть“, кинув на землю молоток, скинув фартух і кинув його на горно. У кузні запахло шкірою: фартух лежав на горні й вигинався, як недобита яшурка на дорозі.

Ми понахилилися біля своєї роботи і ніби не дихали, тільки скрипіли воротки та гарчали сталльні терпуги.

— Геть з двору! — І з розфарбованого ганку долетіла до нас лайка.

20 Дядя Сеня мовчки скинув із кілочка свій кошик, витяг відтіля білий рушник, помив у воді глиною руки, умився і пішов за рощотом.

Ця подія нас дуже вразила. Глибоко десь заворушилася образа. Нам хотілося або піти за дядькою Сенею, або крикнути:

— За віщо, за віщо?

Дядя Сеня обійшов усіх, попрощався й проказав:

— Всіх нас чекає така доля...

А мені стиснув руку й промовив:

— Я ж тобі казав, щоб ти пішов звідци та вчився чомусь іншому.— І ці слова глибоко запали мені в пам'ять і ніколи не кидали мене.

Дядя Сеня підійшов до ганку, де суботами всі майстри й підмайстри стояли, а хазяїн тикав їм платню, так ніби він давав старцям. Мені дуже хотілося побачити, як дяді Сені сьогодні будуть давати цю „милостиню“ в останній раз.

Але не вийшов хазяїн до дяді Сені. Гроші винесла куховарка Василиса, віддала їх дяді Сені і хутко зачинила за собою двері. Це, мабуть, ще більше образило дядю Сеню, бо коли він виходив із двору, то махнув два рази рукою та й пішов через майдан якось поволі, поволі, схиливши голову, ніби він щось загубив, ніби він щось шукає.

У хазяїна за куховарку була його племінниця. До чого ж противна була вона, ота сама Василиса! Якась низенька, кирпата, з мурим обличчям. З нами вона завжди себе тримала з висока, ніби вона хазяйська дочка або і справжня хазяйка. Ми не знали, скільки їй хазяїн давав грошей на базар, і хазяїн не знав, як вона нас годувала. Я з нею не раз ходив на базар. Така мода була: учень повинен був цілий рік ходити на базар і взагалі куди пошлють та робити всяку роботу. Дуже вона мені спротивилася, коли ми купували сухі абрикоси нам на узвар. У нас на обід завжди було дві

страви: перша — це борщ, друга — узвар; і щодня борщ, і щодня узвар.

Підішли ми ото якось до одної лавочки, де торгували сухими абрикосами, грушами, яблуками. Вона ткнула пальцем на гарні абрикоси, запитала ціну. А тоді попросила одважити нам найгірших, червивих, заплатила гроші і срібні 20 копійок тут, на моїх очах, одклала у свій маненький гаманець, певно, гадаючи, що її „премудрість“ не зрозуміла для таких, як я.

Вона завжди носила з собою на базар цей гаманець і кожен день крала 20 — 30 копійок і ховала собі у скриню. Я бачив, скільки вона накрала оцих срібних гривеників, п'ятачків. Одного разу, коли її мати перед якимось святом прийшла до неї просити у неї грошей, вона відчинила скриню, і я випадково побачив бляшану коробочку, що майже повна була срібних та мідяних грошей.

Про те, що вона крала, знали ми всі, бо вона робила це на очах, не криючись і не соромлячись. Одного разу, коли був дуже поганий борщ, хтось не витримав і сказав:

— Гроші крадуть, а подають таку юшку, що й собака не їстиме...

Василиса була ображена, як кажуть, у найкращих своїх почуттях. Вона зарепетувала:

— Так ви мене називаєте воровкою? Я кину, я не буду...

— Ах! — подумав я. — Якби ти кинула, якби тебе зовсім на світі не було. Може, за обідом можна було б хоч поговорити, коли всі вкупі, а то, хто що не скаже, неодмінно буде відомо хазяїнові.

Вона, бувало, стоїть біля нас, як вартовий, словом не обізветься, а тоді всі наші розмови перекаже хазяїнові.

Ми собі сидимо навколо столу, чекаємо, поки старший хтось цокне ложкою об велику миску, і тоді один по одному набираємо повні ложки борщу, підтримуючи ложки хлібом, щоб на стіл не наляти.

Коли ми доїдали узвар, зайшов хазяїн, витріщив свої цибулькуваті очі і грізно запищав:

— Хто говорить, що Василиса краде?

— Я набрався сміливости, раптом устав і серед мертвої тиші вимовив:

— Усі ми знаємо що вона краде, бо й я бачив, як вона заховала 20 копійок, а нам купила червивих абрикос.

Василиса упала „непритомною“ на лаву, а хазяїн плюнуv до нашого столу і з призирством кинув:

— Свиней скільки не годуй, так свиньми й залишаться.

Ми мовчки повставали з-за столу, вийшли геть.

Пригадую, що цей випадок з Василисою викликав у мене навіть хвилювання. Та старші учні, що знали її краще за мене, почали сміятися і розповіли мені, що ці комедії з Василисою бувають дуже часто, і до них вони завжди удається, коли хоче налякати хазяїна та переконати його, що вона чесна куховарка.

А Василиса вже років із десять за куховарку. Хазяїнові навіть вигідніше, що вона краде, бо хазяйські інтереси вона добре пильнує і наше харчування обходилося йому дешево: вкраде 10 копійок, а хазяїнові збереже карбованця.

Після цих двох подій, коли вона з ненавистю справжньої хазяйки ткнула дяді Сені гроші та коли вона так артистично, ніби дійсно непритомна, простяглася на лаві, я вперше відчув у собі таку огиду до неї, таку ненависть, що в мені спалахнуло бажання помститися.

Плян цієї помсти зразу був готовий у мене, і я вирішив здійснити його сам і тримати це в повному секреті.

Щовечора виходила вона гуляти на лавочку, а до неї приходив син сусіда, що мав також майстерню, але значно меншу, ніж у нашого хазяїна. Всі говорили про те, що вони мають одружитися.

— Ну, — думаю собі, — сьогодні влаштую тобі добру гулянку, до смерти згадуватимеш!..

Діло було в суботу. У нас на кухні в куточку біля якоїсь облупленої ікони щосуботи горіла лампадка.

Світити лампадку — це був Василисин обов'язок. Ця ікона і ця лампадка ніби були зв'язані з усіма її „турботами“ про нас. Це вже, певно, так треба було, щоб нагадувати нам про те, що, крім хазяїна, треба ще боятися й бога. У нашого хазяїна в кімнатах були великі золоті ікони. І перед ними так само горіла лампадка — значно краща, дорожча, більша, ніж та, що блимала біля облупленої ікони в куховарні. А хазяїн був такий богобоязливий. Він дбав так само і про Василисину „душу“. Так було заведено, що Василиса кожного ранку молиться до облупленої ікони, а в неділю іде до церкви.

Для хазяїна ця богобоязливість була прибуткова, для Василиси теж зручна і приємна. Лише нам вона була не до смаку. Бо, коли Василиса йде до церкви, тоді обіду нам зовсім не варить. Дадуть нам по шматку, і за тим шматком живи цілий день.

Так от цієї суботи під вечір Василиса, як завжди, завітала лампадку, наділа біле плаття, прибралася, накрутила собі кучері.

Я стежив за нею і за кілька хвилин до її виходу на вулицю вискочив уперед, і, поки Василиса крутилася біля дзеркала, я вимастих усю лавку коломазю, що її у нас у кузні завжди було дуже багато. Нею ми мастили нові вози перед одправкою їх на ярмарок.

За якусь хвилину Василиса вискочила за ворота, сіла на лавочці, нюхає гвоздику і виглядає свого нареченого. Цей прибіг до неї дуже швидко і сів біля неї. Сиділи вони недовго.

Я чув їхні розмови, бо стояв за хвірткою і, ледве стримуючи сміх, стежив за ними. Вони вирішили піти в кіно.

Вони встали, і я, обережно висунувши голову з хвіртки, побачив на білому тлі Василисиного ситцевого плаття велику, круглу чорну пляму, що нагадувала скоровороду, а в нього навіть листочки з акації поприлипали.

Я був страшенно радий з такого успішного виконання пляну і пішов за ними слідком. Мені було дуже прикро, що так рідко стояли ліхтарі і через це ніхто, крім мене, не помічав оцієї таврованої пари.

Вони йшли до кіна. Біля кіна горіли електричні ліхтарі, гудів натовп.

Я в кіні ще ні разу не був. Мене так приваблювали оті зелені, червоні ліхтарики навколо великого рекляного плякату, що стояв біля дверей; пам'ятаю добре, що на плякаті було намальовано якусь страшну людину, що замірялась ножем на жінку. Цей будинок, де було кіно, здавався мені якимсь чарівним, якимсь таким цікавим, якимсь загадковим. Він викликав у мені хвилювання.

Але кіно ще було зачинене, і початок картини мав бути лише за годину. Я відійшов у бік і, захований від їхніх очей темрявою ночі, стежив за ними, не спускаючи їх з очей.

Біля кіна під горбочком був великий бульвар, хоч на бульвар він власне аж ніяк не був схожий, бо справжній бульвар біля військової церкви був зовсім не такий. Там доріжки, парканчик, а тут просто ріс високий бур'ян та стояли старі дуби, липи. Але цей бульвар якось більше приваблював до себе дівчат та хлопців.

Пішла до цього бульвару й Василиса із своїм знайомим. Де вони були — не знаю. Я за ними не пішов. Не пішов тому, що там гімназисти били поясами менших від себе, коли ті заходили до цього бульвару. Отож я вирішив чекати біля кіна, дивитися на цей чудернацький, цікавий плякат, на ці привабливі різнокольорові ліхтарики. А тимчасом повернеться Василиса, і я бачитиму, як вона, права рука нашого хазяїна, йтиме східцями до залі, коли відчиняються скляні двері чарівного будинку.

І от натовп посунувся нарешті до цих дверей, а з ним і Василиса зі своїм нареченим. Я помітив, що тепер уже не лише я слідкую за цією парою, а й ті, позад неї; вони відходили від неї, підморгували один одному, сміялися.

Незабаром навколо них знявся веселий регіт, і якась її знайома щось потайки мовила Василисі на вухо. Вона, мов опечена, обкрутнулась на каблучках і швидкою ходою подалася назад із кіна. За нею, ніяково опустивши голову, йшов її наречений. Цілий гурт людей із сміхом дивився на них, аж поки темна ніч не закрила їх від охочої до всіляких пригод публіки.

Василиса прибігла додому і цілий вечір плакала, а її наречений переказав нашим хлопцям, що, коли він дізнається, хто це зробив таку капость, уб'є...

У хазяйській хаті знялася ціла буря, почалося справжнє „слідство“.

Справа ускладнилась ще й тим, що хазяїн того самого вечора, коли блимали лампадки біля ікон і горіли чарівні ліхтарики біля кіна, вийшов був увечері посидіти на вулиці і сів, звичайно, на тій самій лавочці. Коли він захотів потім підвестися, то несподівано для себе відчув, що його штани прилипли до дошки. Він мацнув руками і, піднісши потім чорні руки до носа, зрозумів, у чому річ... Того ж вечора хазяїн вишикував нас усіх у ряд і почав свій допит. Заплакана Василиса сиділа у кухні на лаві і злісно дивилась на кожного, коли хазяїн по черзі допитував.

Найбільші підозріння висіли на мені, бо я встиг уже здобути слави вигадливого та здатного на різні штуки хлопця, але я стояв спокійно і, як усі інші, категорично відкидав усі підозріння хазяїна та Василиси, що вп'ялася в мене своїми повними ненависти очима.

Сьогодні понеділок. На місце дяді Сені прийшов новий майстер, з новими вимогами, скоріше — не з вимогами, а з примхами.

Сьогодні він у нас перший день, а вже кричить, почуваче себе вільно. Мене встиг уже й молотком ударити. Всі звернули на це увагу, але кожен подумав:

— Це не дядя Сеня. Буде нам лихо — намучимось з ним. І як швидко наше несолодке життя ще на гірше

26 перевернулося! У суботу прогнав хазяїн дядю Сеню, а сьогодні вже новий майстер. А завтра і нас усіх прожене, замість нас нові робитимуть.

З першого дня ми пройнялися ненавистю до нового майстра. Особливо нас обурювало те, що новий майстер договорився з нашим хазяїном ще при дяді Сені на 5 карбованців дешевше.

Я сам собі подумав: може, доведеться ще раз кузню кинути і вже ніколи не вертатися.

Сьогодні ми будемо натягати шини на колеса з новим майстром. Дядя Сеня, бувало, коли ми розкладали шини, завжди котив уздовж шин колесо, робив рисочку крейдою, писав нумери на колесі й на шині, а ми одрубували зайві шматочки, загинали і складали в купу. А цей не так. Він вимірює вірвовочкою навколо колеса, а потім міряє шину. Нам це не подобалося. Хотілося зауважити йому: отак треба! Але в цей час надійшов хазяїн і сам зауважив йому, що в нього завжди міряли так, а не інакше. І новий майстер почав качати колеса по шинах, рисувати риси, а замість нумера ставити палички на шині. З цього ми побачили, що не лише ми неписьменні, а й новий майстер також, бо замість нумерів він ставить палички.

Сьогодні ми будемо зварювати шини, будемо бити у два молоти, аж іскри летітимуть.

... В кузні кипить робота. Жовтий дим туманом настирливо лізе у вічі.

Дзенькіт молотків, біганина хлопчиків, вигуки підмайстрів, хрипіння міхів та гарчання бормащини — все це зливалося в якусь багатозвучну музику, що день за днем викувувала в кожного з нас залізне терпіння. Літом кузня — це справжнє пекло. Вогонь, що весь час роздмухується міхами, пече обличчя, і ми, блискучі від поту та чорні від сажі, ніби якісь чорти, крутимось з гарячим залізом біля дзвінкого ковадла.

Ах, як весело було робити з дядькою Сенею! Він якось так видзвонював молотком, що аж охота брала

працювати. А сьогодні зварили лише одну шину, а лайки не оберешся. Ні, я не витримаю. Я обов'язково зроблю якусь капость оцьому майстрові, що так нечесно замінив дядю Сеню.

У мене в кармані вже два тижні валялися старовинні 2 копійки, що я їх знайшов біля річки.

Я знав, що коли кинути шматочок міді в горно, коли зварюють залізо, то вже заліза аж ніяк не звариш.

Коли новий майстер пішов напиться води,— у нас завжди висіло відро біля старої бормашини і всі ми пили звідти воду,— то після нього ніхто не схотів пити. Тільки всі переглянулися, і вже по кожному було видко, що після цієї людини навіть гидко напиться.

В кузні як ніколи стояла страшна спека.

Один з хлопчиків приніс свіже відро.

Срібні зірочки від нагрітої добіла шини вже стрибали над горном. Ось уже треба нести цю шину на ковадло, щоб вдарити замашними молотами під прицюкування майстрового ручного молотка. Але майстер кинувся тепер до свіжого відра й почав пити. Тоді я на очах у всіх вкинув дві копійки у горно. В недовгій часі засинів огник, застрибали на залізі зірочки і жовтий дим закрутився широким віником над вугіллям.

— Ударить! — крикнув майстер, винісши шину на ковадло.

Але зварити — не зумів.

Хтось не витримав і теплим голосом додав:

— Роз'їхалось!

Схвильований майстер вигорнув вугілля з горна і знайшов там недогорілі дві копійки.

— Хто кинув мідь?

— Хто б туди кидав мідь? Мабуть, із вугіллям попало,— обізвалися майже всі разом.

— Глядіть, щоб вам не попало, байстрюки. Я за такі жарти молотом когось погостюю.

28 Ніхто йому не співчував. Всі були дуже раді, я стояв і нарізував гайку.

Скріпів мечик під малими мозолястими руками.

Завтра починається другий рік мого навчання. Я за цей рік багато переносив з базару картоплі, борошна, із залізної крамниці заклепок, бо майже цілий рік був на побігушках. Мало чому навчився я за цей рік: вмію нарізати гайки, пиляти стременки, зробити поганенького гвинта, заклепати заклепки тощо.

Другий рік буде для мене вже справжньою ковальською школою. Вже й зараз дають мені іншу роботу — обковувати сниці, робити стременки, гаки, баранчики, гальма та всі дрібні приладдя до нових залізних возів.

На вулиці випадково зустрів дядю Сеню, він розповів мені, де він працює, і запитав про мої успіхи в навчанні.

— Коли б я був у вас, ти був би вже підмайстром. А так ще довго будеш штовхатись, поки чомусь вивчишся.

Кузня наша стояла біля майдану, на якому раз на місяць збирався ярмарок. Я так чекав цього ярмарку, бо в цей день приїздять люди з нашого села, вози їхні стоять біля самісінької кузні. Мені приємно було бачити своїх сусід, а вони теж про мене ніколи не забували. Підійде з батогом дядько Сидір або дядько Юхим, стане на дверях кузні й дивляться на мою залізну роботу. Засміються й відійдуть. Я знаю, чого вони сміються, бо, як я був малий, не раз мені дядько Сидір та й дядько Юхим говорили:

„Росте, мов бур'ян, без батька: халамидникує, бог зна що виробляє, обов'язково босяком буде“.

... День був чудовий, ярмарок з'їхався великий.

Робота в кузні кипіла. Несподівано я почув хазяйчин голос. Вона кликала мене йти з нею на ярмарок.

Здається, вперше так гостро пронизав усю мою істоту сором при одній лише гадці, що я ходитиму з корзи-

ною за хазяйкою і на мене дивитимуться люди з мого села. Але нічого не вдієш: одмовитись — це просто нечувана річ, це просто неможливо.

І я, несучи велику корзину, опустивши від сорому голову, чвалав слідком за хазяйкою, що, як завжди, натягла на себе якийсь довгий халат і йшла, мов дячок, понад рядами возів. Інколи вона зупинялася, щось купувала і клала мені в корзину. Підійшла до возів із сливами. Торгувалася за кожну копійку, ходила од возу до возу, поки нарешті купила слив і насипала мені їх повнісіньку корзину. Я ледве міг її підняти. Хазяйка наказала мені нести цю корзину додому, а сама пішла знову на ярмарок.

Через кожні десять кроків я ставив корзину на землю, щоб спочити або перемінити руку, і, звичайно, кожного разу брав по одній, по дві сливи і їв. Спинившись отаким чином коло одного з возів, я побачив дівчинку, що, втираючи кулачком сльози, плакала і гукала маму. Я пізнав у ній дівчинку сусідки-вдови з нашого села.

Сидить, бідолашне, на возі, печеться на сонці, плаче, кличе „мамо“. Я зиркнув уперед і під одним із возів побачив її матір: випиває з „кумами“, співає пісню: „Ще вдова на лаві не сіла — кажуть люди, пшениця поспіла“. Вона, звичайно, забула про дівча, не чула її голосу, не бачила її сліз. Шкода мені стало цієї дівчинки.

І я набрав жменю слив, висипав їх у фартушок, а воно, маленьке, пізнало мене і перестало плакати.

Коли я прийшов з сливами, хазяйка була вже дома.
— Де тебе чорти носили?

— Де ж носили! Корзинка важка, — відпочивав дорогою.

Зиркнувши на корзину, хазяйка гукнула:

— Василица, дай кантур!

Василиса причепила кантур на гвіздок, зважила корзину. І уявіть собі: більше п'яти фунтів слив мов у воду впало.

— Навіщо ти поїв, мерзавець?..

Не чекаючи відповіді, плюнула мені хазяйка в очі, з галасом постукала підбором у кімнату, де ще спав хазяїн після вчорашньої гулянки в офіцерському клубі.

... Швидко хазяйка розповіла йому трагічну подію із сливами. Коли б у мене були гроші, я побіг би негайно на ярмарок, купив би і сказав:

— Нате, подавіться цими сливами.

Та мої мрії про це були марні, бо грошей у мене не було. І я, затаївши образу та заховавши нестерпну злість, пішов працювати. Нікому з хлопців я не сказав ні слова. Мене вогнем пік сором, що хазяйка плюнула на мене за ті нещасні сливи, куплені по 3 копійки за фунт. Всі ми саме працювали в сараї, складаючи залізо.

По закінченні цієї роботи хлопці пішли з сараю до кузні, а мене, як найменшого, залишили позамітати та прибрати дротинки, що ними в'язували скручені шини. Все треба було привести до ладу, бо завтра мають скласти сюди нове залізо.

Хазяїн зайшов до сараю, побачив мене одного й так ехидно запитав мене:

— Ти був сьогодні на ярмарку?

Не встиг я відповісти, як на мою голову посипалися його кулаки. Я впав на залізні шини, хазяїн ще кілька разів штовхнув мене носками своїх лакових чобіт, і густа темна кров бризнула з моїх зубів і потекла по шинах.

Через кілька хвилин Петька лив мені холодну воду у долоні. Я обмивав кров і чомусь був дуже спокійний. Яскраво спалахнула в моїй голові одна гадка.

Я сплю цього ката! Я оберну усе його кодро в попіл... Я ходив до самого вечора, а вночі я також не міг звільнитися від цих думок і навіть не міг заснути.

Я міцно стиснув у кишені коробку з сірниками і думав:

— Коли поснуть усі, запалю стружки, спиці й ляжу сам. Ні, я не ляжу, це дурниця. Чого я буду лягати,

чого я буду горіти з хазяйським добром? Я піду до іншого хазяїна, їх же багато.

Всі послули. Я підійшов до спиць, що стояли, мов цегла, у великих штабелях.

— Вони сухі, вони будуть чудово горіти... І хто може сказати, що не запалили свої...

Я взяв стружок, застромив під спиці, дістав із кишені сірники. Раптом... мене охопив жах. Пригадав я, як бабуся розповідала мені про паліїв, що палять чужі хати та соломи, та який це великий гріх. Вона казала, ніби та людина, що запалила хату чи солому, баче себе в цьому вогні й після цього ніколи вже не пале і має на душі великий гріх, що давить її, як величезний камінь.

Але я пригадав образу, і ці оповідання розвіялися як дим.

— Плювати мені на гріх! Хазяїнові так не гріх убивати мене за сливи? Я мушу помститися не лише за себе, а й за всіх учнів.

Оці думки швидко промайнули мені в голові, поки я витягав сірнички з коробочки. Руки мені не тремтіли тільки ніби мишеня пробігло поза шкурою.

Я почав чиркати, але сірники не горіли. Я тримав коробку у руках майже до 12-тої години ночі. Коробка спітніла, тертушка була вогкою. Я не міг нічого вдіяти і змушений був поприбирати стружки й лягати спати, не виконавши свого наміру.

А на ранок хазяїн обходив своє господарство. У нього в дворі завжди лежали цілі купи обіддя з ясенових дощок; з них робили вози, спиці. Але він був такий скупий, що ніколи не мав сторожа.

І ось сьогодні він побачив біля спиць стружки, наїшов сірники. Розповівши хазяйці та Василисі, наляканий до краю, покликав поліцію з собакою.

Я працював біля вікна кузні, мені видно було, як поліцейський собака мовчки бігав по двору, а за двадцять хвилин з наказу хазяїна припинили ми роботу,

32 вишикувалися в ряд. Сіренький собачка бігав по двору підбігав до нас, нюхав, тоді раптом повернув до ганку і загавкав на Василису і навіть хватив її за синю спідницю.

Я чомусь не боявся цього собаки, бо не раз я чув, що в місті обкрадали когонебудь або убивали, і ніколи цей собака нікого не знаходив. Коли він порвав спідницю Василисину, хазяїн сердито дав городовому два карбованці і виставив того з двору.

Хлопці в якійсь тривозі розмовляли про цей випадок, вигадували різних ворогів нашого хазяїна і нарешті зробили висновок, що його могли запалити тільки ті майстри, що він їх повиганяв цього року.

А наш хазяїн любив минжувати людьми. При мені вже не одного він вигнав, і дядя Сеня був не перший. Мене страшенно хвилювали оці підозріння, оці наклепи. „Коли б я знав, що з вас ніхто не скаже хазяїнові,— подумав я собі,— я скликав би вас сюди у цей чорний куток і розповів би вам про мій вчинок та про той біль, з яким я лягав спати, не зробивши свого діла“.

А може вдруге, може ще раз спробувати запалити не тільки спиці, дошки, а й хату, в якій живе оцей кат, що за сливи хотів убити мене своїм лакованим чоботом?

Сьогодні я цілий день мовчки стою у чорному куточку біля тисків та обпилюю гвинти. Не втручаюся в розмови про пожежу, що й досі не припиняються в кузні.

Хазяїн не ходить сьогодні пішоходом, а сидить у каюті.

— Певно, гроші рахує, капітал,— подумав я і згадав, як одного разу я зайшов був до хазяйської кімнати, куди за чимось послав мене майстер. Я несміливо вперше заглянув у кімнату і побачив, що господар рахує гроші. Великі купи розмальованих папірців, що ніби якось надувалися, мов хмиз у лісі, а поруч стовпчиками лежало золото.